

Erich Mistrík

Prestávame byť autentickí. Rozhovor o estetike, umení a kultúre.

Prof. PhDr. Erich Mistrík, CSc.: Vyštudoval estetiku a filozofiu na Filozofickej fakulte. Pracoval v Slovenskej televízii, na Vysokej škole múzických umení a od r. 1990 na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde pôsobil 18 rokov ako vedúci katedry a 7 rokov ako prodekan.

Venuje sa estetike, estetickej výchove, občianskej výchove, multikultúrnej výchove a dejinám európskej kultúry. Publikovať začal kritikami na výtvarné výstavy a drobná publicistika je mu dodnes blízka. Publikoval sám alebo v spolupráci viacero knižiek z estetiky, z multikultúrnej výchovy a z histórie kultúry – napr. Vstup do umenia (1994), Kultúrna a multikultúrna výchova (1999), Slovenská kultúra v multikulturalizme (2001), Dobrý život a kult tela (2008), prvý slovenský Estetický slovník (2007), viacero učebníc, napr. Umenie a kultúra pre gymnáziá (2008-2012) alebo knižku esejí O blízkosti (2006).

Rád cestuje a spoznáva neznáme – od iných krajín a ľudí, cez evolúciu až po vesmír.

Ked' sa povie estetika, mnohým ľuďom to asocjuje „umenie“ alebo „krásu“. Existujú však aj ďalšie estetické kategórie, napríklad komickosť, vznešenosť. Čím sa vlastne zaoberá estetik?

To je otázka na telo. Nielen estetika, ale všetky vedy veľmi závisia od toho, kto ich robí. A keď sa pýtate, čím sa zaoberá estetik, začnem konkrétnym príkladom. Zrejme ste zachytili klip Miley Cyrus, ktorý nedávno obletel svet, a na ktorý zareagovala Sinead O'Connor. Napísal som na túto tému blog a celú jednu hodinu sme sa s mojimi študentmi o týchto spevákoch na estetike bavili. Vznikla veľká diskusia. Bola to hodina estetiky, čiže hodina venovaná niečomu vznešenému: kráse, komickosti, tragickosti. V tomto prípade Miley Cyrus smeruje skôr k tomu tragickému. (Smiech). A vznikla otázka, či sa na estetike máme zaoberať takýmto, ja to poviem priamo, šmejdami. Ten klip je šmejd. A veľmi rýchlo sme dospeli k tomu, že áno. Sme síce na vysokej škole, sme na vznešenej estetike, ale musíme sa zaoberať vecami, ktoré sú živé, ktoré

sú v médiách, ktoré fungujú v spoločnosti. Ak sa pýtate, čím sa zaoberá estetik, tak si už dlhodobo myslím, že by sa mal zaoberať tým, čo sa deje okolo neho. Mal by čítať aj veľké texty, Schillera, Baudrillarda a ďalších, ale mal by sa pozeráť okolo seba a rozmýšľať nad tým, čo sa deje v súčasnej kultúre. Bez toho je to síce možno kvalitná estetika, možno kvalitná filozofická alebo aj experimentálna estetika, ale ak estetik nereflektuje to, čo sa deje okolo neho, tak to môže celé zabaliť. Podľa mňa, ako každá vedná disciplína, aj estetika sa musí zaoberať tým, aký je svet. Svet je dnes plný „hviezdičiek“ typu Miley Cyrus; je plný produktov, ktoré vybuchnú a okamžite zaniknú. Podľa mojej predstavy by sa estetik mal zaoberať týmto. Okrem toho, že musí mať na mysli všetky vznešené veci z minulosti ako Picasso, Michelangelo, Aischylos a podobne, potrebuje sa zaoberať tým, čo je okolo nás. Čiže nie vznešenými kategóriami, tie sú niekde v pozadí, možno v podobe nástrojov. Ide napríklad o veľké teórie, Platóna, Kanta. Ale ak sa estetik nezoberá tým, čo je okolo neho, tak tie nástroje sú mu na nič. Musí ich neustále prispôbovať tomu, čo je okolo neho. A mnohokrát nestačia. Kant je síce geniálny, no len s jeho pomocou nevysvetlíme to, čo sa deje v médiách, čo sa deje v reklame. Estetik by sa mal obzeráť okolo seba, všímať si, čo sa deje, používať na to nástroje estetiky ako vednej disciplíny a niekde medzi tým hľadať vysvetlenie, interpretácie.

Zisťovali ste niekedy, čo motivovalo vašich študentov študovať estetiku? Ako ste sa k tomuto odboru dostali vy?

Študentov som sa to často pýtal. No začnem najskôr sebou. Pred mnohými rokmi som vyštudoval na Filozofickej fakulte. Pôvodne som chcel študovať vedu vo výtvarnom umení, ale v tom roku tento odbor neotvárali, otvárali estetiku. Tak som sa prihlásil na estetiku. Veľmi rýchlo som zistil, že sa stalo dobre. Mal som aj starších kolegov, ktorí študovali vedu vo výtvarnom umení, u videl som, že oni sú síce v hlboko v umení, ale ja som zase s pomocou estetiky a filozofie, ktorú som študoval súčasne s ňou, mohol získať nadhľad. Mohol som sa pohybovať krížom cez rôzne umelecké druhy. Neznamená to však, že som sa mohol pohybovať po povrchu, ale ponúkalo mi to istý odstup od umenia. Takže ja som sa k tomu dostal sčasti náhodou, lebo neotvorili odbor, ktorý som chcel a sčasti zákonite, lebo niečo s umením som študovať chcel.

A prečo sa študenti hlásia na estetiku? Tým, že u nás na fakulte nemáme štúdium estetiky ako študijný program, ale len predmety estetika, je to trochu iná motivácia, no aj tak sa to často pýtam. Motivácia študentov býva veľmi rôzna. Niektorí sú zažratí do umenia a chcú sa dozvedieť viac, niektorí potrebujú kredity a hodí sa im to do rozvrhu. Takých je pochopiteľne tiež dosť. A niektorí počujú, že na predmete púšťam videoklipy. Minulý školský rok to bola napríklad Lady Gaga, ktorá takmer obrátila fakultu hore nohami, lebo som pustil asi tri klipy. Bola to „bomba“. A to priláka ďalších študentov. Niekedy sú študenti radi, lebo vedia, že sa na hodinách bude diskutovať. Ja neprednášam, ale diskutujem vždy o konkrétnych umeleckých dielach. Od čínskej básne, cez Miley Cyrus, cez rôzne súčasné akčné umenie až po gýče. Občas začíname klasickým záhradným trpaslíkom. (Smiech.) Takže vedia, že budeme diskutovať, budeme sa baviť o konkrétnych veciach a mám dojem, že to ich dosť motivuje. A ešte je tam možno nie veľká skupina takých študentov, ktorí chcú vedieť, čo sa to v dnešnej kultúre deje a tušia, že estetika by im mohla pomôcť nájsť odpoveď. Sú to veľmi rôznorodé motivácie. To ma teší, lebo na hodinách mám pestrejšie diskusie.

Psychológia opisuje efekt selektívnej pozornosti. Keď o niečom premýšľam, všimam si vo svojom okolí všetko, čo súvisí s mojou témou. Odborné kompetencie, vzdelanie v určitej oblasti, môžeme tiež chápať ako akési špeciálne okuliare, cez aké hľadím na realitu. Čo si estetik všíma napríklad v médiách?

Funguje to. Sú to aj ružové, aj čierne okuliare. Niekedy aj poriadne zväčšovacie sklo. A niekedy temnota, klapky na očiach. (Smiech.) Niekedy je to zámerné, niekedy náhodné. Napríklad pri Farme, mojom obľúbenom programe, ktorý je hrozný, ale rád ho sledujem, si všimam, akým spôsobom je to zmanipulované. Akým spôsobom boli v pozadí zmanipulovaní tí ľudia. Dávno som pochopil, že to vôbec nie je reality show, ale niečo ako manipulovaná realita. Hľadám finty, ktoré použili tvorcovia relácie, aby tých ľudí dostali tam, kde chcú. Okrem toho si všimam aj reklamy. Často je to v rovine „no comment“, pretože slovenská reklamná tvorba pre televíziu, okrem zopár výnimiek, je hrozná. Napriek tomu si všimam kombináciu obrazu a zvuku, strih, a všimam si do akej miery to chce pôsobiť na moje podprahové vnímanie a hľadám finty. Možno tam niekde je kľúč k tomu všetkému, čo si všimam, čo si estetik všíma v médiách. Hľadať finty, ako to pracuje. Možno preto, že niečo podobné učím aj mojich študentov: neberte všetko, čo vám ponúknu, hľadajte na to

kriticky, rozmyšľajte, uvažujte, pozrite sa z boku, z odstupu. V podstate ide asi o hľadanie tých fínt, ktoré tvorcovia jednotlivých programov – nechcem povedať, že „médiá“, pretože tie predstavujú obrovskú štruktúru – používajú na to, aby ma získali na svoju stranu. Tam niekde vidím aj zmysel estetiky. Vrátim sa k prvej otázke – Na čo to je? Ide o to, pozrieť sa na tie umelecké, kultúrne produkty s odstupom. Nazrieť tak trochu tvorcom pod pokrievku. Nie na to, čo chceli povedať, to je otázka, ktorú neznášam. Ale akým spôsobom to vybudovali. To považujem za dosť dôležité. Niekedy to robím s chuťou a niekedy sa zabávam: „aha, takáto fintička“ alebo „aha, toto použili tam“.

V zahraničí aj na Slovensku sa občas ozývali (Richard Feynman) alebo ozývajú hlasy (Tomáš Prokopčák), ktoré spochybňujú hodnotu sociálnych a humanitných vied. Tento postoj sa dokonca stal už aj súčasťou populárnej kultúry (postava Sheldona v televíznom seriáli Big Bang Theory). Z čoho pramení nepriateľský postoj prírodných vied k humanitným a sociálnym vedám? Ako je možné obhájiť prínos humanitných vied, kam patrí aj estetika, pre spoločnosť?

Je to jedna z vecí, s ktorou systematicky robím. Obhajujem ich. Myslím, že to je kombinácia faktorov. Dám na bok obyčajnú ignoráciu, ktorá je v niektorých prípadoch obyčajnou hlúpostou, fachidiotizmom. To znamená, že je človek zahrabaný vo svojej disciplíne a nevidí nič viac. Čiže to dáme na bok. Je to osobná vlastnosť niekoho, kto znevažuje humanitné vedy. Tým nechcem povedať, že ľudia, ktorých ste spomenuli, by boli hlúpi. Vôbec nie. Jeden z motívov je podľa mňa ten, že európska kultúra je od osvietenstva nasmerovaná na racionalitu, exaktnosť, to, čo sa dá zmerať a uchopiť do rúk, to, čo môžem priamo vidieť, počuť a experimentálne odsledovať. To je v podstate ideál racionality vedy, na ktorom stojí európska kultúra. Podľa mňa sa už dávno rozsypal a mnoho ľudí si to nevšimlo. A preto znevažujú humanitné vedy, ktoré veľakrát hovoria o veciach, ktoré sa oveľa ťažšie merajú alebo sú ťažšie uchopiteľné.

To je možno druhý dôvod, prečo Európa stojí na takomto ideály. Všimnite si, že hovorím možno, lebo nemám presnú odpoveď. Zvažujem len to, čo to mohlo pôsobiť. Tretím dôvodom je možno to, že je ľahšie veci spočítať, zmerať, kvantifikovať. To je celý problém akreditácie vysokých škôl a hodnotenia vedeckej práce na Slovensku. Jednoducho čísla a hotovo. Ale ak mám hodnotiť kvalitu, tak musím použiť iné, zložitejšie a jemnejšie kritériá. A to je ťažké. Ja sám tápam pri tvorbe kritérií na hodnotenie vedeckej práce a kvality práce, hoci som bol v rôznych komisiách. No práve preto viem, aké je to ťažké. Je jednoduchšie spočítavať, no pri humanitných vedách sa to nedá. Možno jestvuje ešte jeden dôvod. Spočíva v tom, že mnohí humanitní vedci na Slovensku nerobia poriadnu vedu. Občas ju nerobia ani prírodní vedci, ale tam to aspoň vyzerá, že je poriadna. Pri tých humanitných je to niekedy naozaj taký „blábol“, z ktorého nás prírodní vedci obviňujú. Vedel by som menovať aj konkrétne disciplíny, ale radšej nebudem osobný. To sem nepatrí. Niekedy majú tí prírodní vedci naozaj pravdu.

Možno existuje ešte jeden dôvod, pre ktorý funguje toto znevažovanie alebo odsudzovanie humanitných vied. Prírodní vedci alebo ľudia orientovaní takto racionalisticky, analyticky a empiricky, si neuvedomujú, že všetko, čo vedia prírodné vedy spočítať, zmerať a experimentálne odpozorovať, je zásadným spôsobom ovplyvnené

predpokladmi teórií, ktoré sú v pozadí a aj keď má vedec pocit, že to vidí, že to spočítal, tak videl a spočítal len to, čo predtým spočítať a vidieť chcel. Tým sa okamžite spochybní akýkoľvek tvrdý fakt. Lebo tvrdý fakt je tvrdým faktom len v istej koncepcii a to už prírodní vedci neberú do úvahy. Preto znevažujú humanitné vedy, lebo z humanitných vied kričí, že sú postavené na koncepciách, zatiaľ čo pri prírodných vedách to viditeľné až tak nie je.

To ako obhájiť humanitné alebo spoločenské vedy, je veľmi komplikované. Ale je jeden kľúč, ktorý mám sám pre seba. Vôbec nedokazovať špecifikum humanitných vied. Pretože každá vedná disciplína je špecifická. A to, že humanitné vedy sú špecifické, už prírodní vedci neakceptujú. Treba skôr dokazovať, že každá skupina vedných disciplín si zaslúži vlastné kritériá. Nie je možné vytvoriť jednotný pohľad na všetky. Keď vytvárame jednotný pohľad na všetky, ubližujeme takisto humanitným aj prírodným vedám. Prírodní vedci tým ubližujú aj sami sebe, len si to neuvedomujú. Je to trochu zamotané. Je to obrovský balík problémov.

Jedna z vecí, ktoré na to pôsobia, je tá, že prírodní vedci si mnohokrát neuvedomujú, že veda sa nedeje len v laboratóriu alebo v počítači, ale že to je sociálna štruktúra, v ktorej sú vzťahy, procesy, granty, peniaze. Mnoho experimentov sa neudialo preto, lebo na ne neboli peniaze a tam nemáme ten tvrdý fakt. Kvôli tomu, že niekto niekde rozhodol. To je vec, ktorá s vedou na prvý pohľad nemá nič spoločné, ale výrazne ovplyvňuje vedu. Zatiaľ čo pri humanitných vedách to veľmi vidno, pri prírodných vedách tento fakt až tak veľmi viditeľný nie je. V týchto situáciách ma ani tak nehnevá to, že má niekto iný názor. Má na to plné právo. Hnevá ma tón, s akým sa znevažujú humanitné vedy. Je taký povýšenecký. Používajú sa až slová ako „pavedy“, „nehodnotné“ a podobne. To ma zlostí. Na to jednoducho nemajú právo. Môžeme vecne diskutovať, dokazovať, ale pri znevažovaní som zlostný.

Diskusie o tom, čo je a čo nie je umenie, naštartovala moderna. Vďaka Duchampovej Fontáne začal o statusu umenia v oveľa väčšej miere rozhodovať kontext. Už nešlo o to, oceňovať na nejakom artefakte, vyčlenenom z každodennej sféry, nadčasové kvality, ale skôr o ochotu dívať sa na určitý kultúrny alebo úžitkový objekt ako na umelecký objekt. Máte vy nejakú obľúbenú definíciu umenia?

Nemám. Je to pohyblivý fenomén a keďže viem, že všetky definície sa zrútili a padli veľmi rýchlo, tak nemám. Napriek tomu študentov učím rozmýšľať o tom, čo je to umenie a vždy im zdôrazňujem, že neexistuje jeden pohľad a jedno kritérium. Vždy relativizujem, ako sa k tomu asi dá dostať a snažím sa im vysvetliť, že keď chcem niečo označiť ako umenie, musím zväžiť, prečo to vzniklo a kto to vytvoril. To neznamena, že nejaké dielo je Picasso, lebo je tam jeho podpis. Nesmie to byť iba vyšší primát, šimpant, ale musí to byť ľudská bytosť. Musím zväžiť, v akom kontexte to vzniklo, čo na to hovorím ja ako divák, ako aj to, čo na to hovorí umelecký svet, čo je Dantov termín. Teda celá skupina ľudí pohybujúcich sa okolo umenia. A musím zväžiť, čo na to hovorí súčasné umenie, do ktorého to prišlo. To, že čas preverí hodnoty – v tom som veľmi skeptický. Lebo viem, že hodnoty časom aj zanikajú, nielen sa overujú. A znova sa vracajú. Snažím sa študentov najmä upozorniť na kontexty, v ktorých umenie pôsobí.

Duchampa by kvôli fontáne v 19. storočí možno aj zavreli. Je málo známy príbeh. Duchamp bol vo výberovej komisii na výstave, kam tú fontánu poslal a keď sa komisia vzbúrila, že to tam nepatrí, tak sa Duchamp nepriznal, že to bol on. To sú také detaily. V súčasnosti by už možno polroka predtým robil reklamu: „pošlem fontánu“. Čiže kontext je veľmi dôležitý. Sú to kritériá, ktoré sa dajú ťažko uchopiť, ale snažím sa študentom vysvetliť a aj ja sám sa snažím hľadať skupinu kritérií, cez ktoré sa môžem dostať k tvrdeniu, že toto by mohlo byť umeleckým dielom. Jedno z kľúčových kritérií je to, že mne to niečo hovorí. Ale to je iba jedno kritérium. Mohlo by to byť asi takto. Je to pre mňa veľmi opatrná formulácia, nie definícia. Navyše definícia je absolútna a to ja nemám rád. (Smiech.)

Konzervatívny filozof Roger Scruton sa na adresu časti moderného umenia vyjadril v tom zmysle, že je založené na predstieraní. Moderný maliar predstiera, že maľuje dielo. Kritik predstiera, že je v jeho často abstraktom a možno aj bezcennom výtvore nachádza hlboké významy a zákazník, ktorý obraz kupuje, je presvedčený, že sa stáva vlastníkom artefaktu s vysokou kultúrnou hodnotou. Súhlasíte s takouto interpretáciou? Aká je úloha predstierania v modernej kultúre?

Niekedy mám pocit, akoby sme v súčasnej kultúre všetci niečo predstierali. Ak mám takýto pocit, neznamena to však, že je to nevyhnutné. Možno je to spôsobené aj tým, že sme v súčasnosti príliš sebareflexívni, že sa neustále príliš kontrolujeme. Nedávno sa ma pýtali, v čom sa líšime od antického umenia a vtedy som uvažoval o tom, že v antickom umení mysleli tragédiu vážne. To, že niekto zavraždí svojho vlastného otca, bola vážna vec a oni to hlboko prežívali. Len čo dnes niekto začne s takouto situáciou, tak rozmýšľame nad tým, či je to oidipovský komplex, či to má znázorňovať Hitlera, alebo čo tým chce vlastne povedať, kam nás chce doviesť a ako nás chce zmanipulovať. Nevnímame autenticky. Vnímame sebaironicky, s odstupom, s dešpektom a nemáme taký rešpekt voči hodnotám ako antickí Gréci. Možno tam niekde sa rodí to predstieranie, že ak vnímame veci s odstupom, tak potom zaujímame odstup aj sami voči sebe. A ako keby sme prestávali byť autentickí. Je na tom niečo, že to zohráva veľkú úlohu.

Niekoľkokrát som diskutoval so študentmi a inými ľuďmi o tom, že v postmoderne je všetko možné. Vždy som sa snažil argumentovať, že nie je všetko možné. Postmoderna má svoje limity a podľa mňa jedným z kľúčových limitov na odlíšenie umeleckého diela od neumeleckého v postmoderne je to, či je to autentická výpoveď. Vždy tam v pozadí zostal tento pocit predstierania, pocit ironického odstupu a otázka: „je to ešte autentické, ak už mám nejaký ironický odstup od mojej tvorby? Ak má od mojej tvorby odstup divák? Dešpekt alebo nadhľad?“. Možno sú to iba rôzne kategórie alebo hľadiská, ktoré opisujú dianie v súčasnej kultúre. Keď povieme „predstieranie“, tak je to skôr cielavedomá činnosť a hranie sa na niečo. Je to veľmi blízke snobizmu a gýču. Na druhej strane, keď poviem „irónia“, je to trochu intelektuálne. Rozumiem, o čo ide, ale mám z toho srandu. Ak poviem „pohľad z helikoptéry“, tak mám zasa chladný racionálny odstup. Možno sú to iba rôzne spôsoby vyjadrenia toho istého, ale čoho? Asi to súvisí s tou autentickosťou.

Aby som pravdu povedal, touto otázkou ste ma zaskočili. Možno tým slovom „predstieranie“, lebo spomínanú iróniu a odstup mám v zásade vyriešenú. Gýč vlastne nemusí predstierať, môže byť úprimný. Študentom som púšťal nádherný francúzsky film o gýči, špeciálne o záhradných trpaslíkoch. Je tam záber na dvoch starších manželov, ktorí prídu na víkend do záhrady a hodinu po nej rozhadzujú trpaslíkov. Aby bola pekná, farebná. Keď odchádzajú, tak všetkých trpaslíkov zas hodinu skladajú a naozaj úprimne veria tomu, že im tú záhradu

trpaslíci skrášlia. A keď prídu deti, vnúčence, budú sa z nich tešiť. Keď sa človek pozrie na tú záhradu, vyzerá to hnusne, lebo z každého rohu pozerá nejaké trpasličia príšera, ale oni tomu naozaj veria. Čiže sú autentickí a ja sa z nich de facto smejem. Nič nepredstierajú, čiže aj gýč môže byť autentický a úprimný.

Z gýča sa ľahko môže stať aj nálepka na deligitimizáciu určitej sféry kultúry. Má gýč nejaké pozitívne funkcie? Dá sa s gýčom pracovať tvorivo?

Tvorivo sa s ním pracovať dá. Dokázali to mnohí, napr. Andy Warhol. Deje sa to vtedy, ak gýč zahrniem, ak ho ironizujem, ak mám od neho odstup. Lichtenstein vyťahnutím jedného políčka komiksu spravil obrovský gýč. Alebo Matthew Barney, ktorý svoje filmy doslova prepchal gýčmi a tie mu do kontextu zapadli. Sú to geniálne filmy. S chuťou som ich pozeral dvanásť hodín. Keď študentom premietam ten film o záhradných trpaslíkoch ako súčasť estetiky, lebo na estetike sa treba baviť o gýči, tak v ňom nájdeme výpoveď ľudí, ktorí o trpaslíkoch hovoria: „Ja mám strašne rád tých mojich trpaslíkov. Oni tu stále sú, ja sa s nimi môžem rozprávať, môžem im nadávať, môžem sa im vyžalovať a oni len stoja a neodvrávajú. Pozerajú a usmievajú sa na mňa a robí mi to radosť.“ To je podľa mňa absolútne pozitívna funkcia gýča. Aj keď je to gýč, ktorý ja rád nemám. Je prvoplánový a manipuluje so mnou, ale keď môže byť trpaslík niekomu spoločník, vravím si: „Prečo nie, keď ho to poteší?“

Je to opäť jedna z vecí, ktorou sa snažím privádzať študentov ku kritickému uvažovaniu. Vždy, keď sa bavíme o gýči, tak sa ich opýtam, kto z nich nemá doma gýč. Nikdy nikto nezdvihne ruku. Všetci majú doma gýč. Aj ja mám doma gýč, hoci som vlastne platený aj za to, aby som ho nemal. (Smiech). Študoval som to a mám na to diplomy. Mám ho – človek si to prinesie z dovolenky, dostane to od niekoho, niečo sa mu jednoducho vizuálne páči, niečo mu zapadne do kontextu – to sú podľa mňa absolútne pozitívne funkcie gýča. Prečo nie. Z tohto hľadiska je pre mňa vždy dôležitý ten človek, nie produkt. Ak to mne robí radosť, môžem mať gýč, aký chcem. Napríklad spomienky a spomienkové predmety sú klasickým príkladom gýča.

Kultúrnym debatám v polovici minulého storočia dominovali debaty o kultúrny úrovniach. Kultúra sa delila na vysokú a nízku alebo vysokú a masovú. Neskôr sa operovalo s kategóriou strednej kultúry alebo s ešte zložitejším členením kultúry na jednotlivé úrovne podľa sociodemografických vrstiev. Pozícia človeka v sociálnom systéme, jeho dosiahnuté vzdelanie a možnosti prístupu ku kultúre, do veľkej miere rozhodovali o jeho vkuse. Súhlasíte s členením kultúry na takéto roviny? Je to ešte aktuálne?

Podľa mňa vôbec nie. Je to výsledok elitárskeho prístupu ku kultúre. Kultúrne bolo to, čo považovala za kultúrne aristokracia, respektíve bohatí ľudia. Nekultúrne bolo všetko ostatné. Tým sem nechcem zavádzať sociálne alebo socialistické myšlienky. Spomínam si na klasicistickú literatúru, ktorá poznala vysoký, stredný a nízky štýl. Vo vysokom štýle sa malo o aristokracii a veľkých vznešených ideáloch písať ušľachtilým jazykom, krásnym slovosledom, zložitými slovami a peknými metaforami. Nízkym štýlom (prirodzeným ľudovým jazykom) sa malo písať o „sprostých sedliakoch“. Keď sa na to pozrieme spätne, tak sprostí sedliaci mali nádherné kroje, ak to veľmi zjednoduším. Ale ich kultúra sa považovala za nízku. Ja tam vidím takéto čosi a keď sa dnes začne uvažovať o klasickej hudbe a takzvanej pop music, tak je to opäť niečo, čo rozlišuje medzi elitárskym a snobským, medzi jednou hodnotou od druhej. Pričom si myslím, že na oboch stranách sú aj absolútne prepadáky aj absolútne špičkové hodnoty. Ak by sme pracovali s pojmami vysoká a nízka kultúra, tak sa premiešali a dnes už ich neodlíšime. Ale odmietam pracovať s týmito pojmami. Hoci ich občas použijem pre pochopenie veci, myslím si, že označujú niečo úplne iné, ako si pod nimi predstavujeme. Radšej sa bavím o hodnote a nehodnote, ako o vysokej a nízkej kultúre. O tom je napríklad celá populárna kultúra.

Už som spomínal Miley Cyrus a jej posledný klip Wrecking Ball. Pre mňa to nie je šmejd preto, že je to videoklip z populárnej hudby, ale preto, že podľa mňa tá hudba je dosť primitívna. A ten klip útočí na pudy, lebo Miley Cyrus sa kolíše nahá na tej guli. Je tam myšlienka bezmocnosti a sily a neviem čoho všetkého. Myslím si, že je to šmejd kvôli tomu, že to útočí v takom prvom pláne. A to môže robiť aj veľká Verdiho opera. Tam nie je podstatné, kde to vzniklo a akými nástrojmi sa tam hrá. Členenie na klasicistickú a populárnu hudbu v podstate stojí na nástrojoch a na dobe vzniku. Podstatná je hodnota toho diela, to znamená kontext, divák, autor a všetky veci, o ktorých som hovoril už pred tým. Radšej sa venujem hodnote a nie vysokej a nízkej kultúre. Navyše veci prechádzajú z kultúry do kultúry. Vezmime si hippies a ich predstavy, ktoré boli absolútne na okraji spoločnosti v Amerike na konci 60. rokov. Dnes je to normálne. Alebo punk. Vtedy to bola nízka kultúra chudobnej robotníckej mládeže v Británii a dnes má na sebe každá druhá žena punkové ozdoby. Pritom netuší, že pochádzajú z punku. Stali sa súčasťou mainstreamu, haute couture. Je to podľa mňa tak premiešané, že tieto dve kategórie podľa mňa vôbec nemajú zmysel.

Klasické umenie spracúvalo náboženské alebo mytologické námety a snažilo sa ohromiť recipientov nadčasovou krásou. Realistické umenie protestovalo proti sociálnej nespravodlivosti. Romantizmus akcentoval buričstvo, čistotu prírody a hodnotu emočného prežívania reality. Moderna zase vniesla do kultúry experiment a tému komunikácie. Keď vnímate umenie a kultúru neskorej moderny, o čo sa usilujú dnešní tvorcovia? Aké témy a hodnoty sú kľúčové pre súčasné umenie?

Mám pocit, že umenie samo pre seba zostalo kľúčovou hodnotou. Avantgardy na prelome 19. a 20. storočia spustili niečo, čo sa predtým už dlhšie chystalo. Nebol to blesk z jasného neba, ale akoby tam naplno vypukol záujem o médium, záujem o reflexiu svojej vlastnej tvorby. Nie takej reflexie, že viem, čo robím. Ale metareflexie. Možno sa znova vraciame k tomu predstieraniu, k irónii a odstupu. Mám pocit, že sa to rodilo kdesi v avantgardách a v dnešnom umení akoby sa to mnohokrát vracalo: Lyotard a koniec veľkých príbehov, veľké sociálne témy, náboženstvo; to sa definitívne rozpadlo. Ale mnohokrát sa to vracia. Náboženstvo sa vracia, národné hodnoty sa vracajú, vracajú sa hodnoty slobody a demokracie, hodnoty vodcovstva, ktoré sme v postmoderne spochybnili. A znova sa to všetko vracia. Ak sa pýtate, ktoré hodnoty sú pre súčasné umenie kľúčové, tak by som to možno nazval sebareflexia umenia, umenie samotné. Ako keby si umenie začalo žiť vo svojom vlastnom svete. Vidieť to aj podľa toho, keď už dnes chce človek vnímať a nielen pochopiť súčasnú umeleckú tvorbu, potrebuje k tomu v mnohých prípadoch vysvetlenie od

umelca alebo kritika. Tak ako písal Danto, filozofia resp. ideológia okolo umenia už zabila umenie. Dôležitejšie ako samotné dielo je už to, čo o tom diele hovorím. Ako keby bol znova dôležitý problém autentickosti. Akoby sa to stále točilo okolo niekoľkých, troch, štyroch problémov. Dôležitá je síce tá autentická výpoveď, ale ešte dôležitejšie je asi to, čo o nej hovorím. Možno preto sa vracia aj to predstieranie, lebo jednou z kľúčových hodnôt súčasného umenia bude asi umenie „samo pre seba“, taký uzavretý svet.

Krásne to vidno na televíznej reklame, ktorá začína byť sebareflexívna. Mnohé reklamy odkazujú na svoju predošlú podobu alebo iné reklamy. Chcú byť vtipné a v tých prípadoch predstavujú skôr prázdne a veľmi povrchné efekty. Veľmi jednoznačne už odkazujú na inú reklamu a tvária sa, že majú ironický odstup, cez ktorý chcú manipulovať s divákom. Televízne reklamy na diváka akoby žmurkajú: „my si robíme srandu“. Robia to však tak okato, že to nie je ani sebareflexia, ale gýč. Pohľad umenia na samé seba sa akoby stáva jedným z kľúčových motívov súčasnosti. Veľmi ťažko sa mi to formuluje, lebo súčasná kultúra je veľmi rôznorodá, čomu sa chvalabohu teším, ale ťažko sa dajú vynášať univerzálne závery. To si netrúfam. Každý by našiel tisíc príkladov proti všetkému, čo teraz hovorím a tisíc príkladov za. (Smiech).

Je možné ľudí vychovávať k lepšiemu vkusu? Dá sa vkus vôbec formovať?

Podľa mňa vôbec nie. Po prvé, čo je to lepší vkus? Len čo poviem, čo je to lepší vkus, tak som elitársky, manipulatívny, aristokratický a neverím tomu druhému človeku. „Ja mám lepší vkus ako ty, keď ťa chcem formovať“. Akým právom také niečo poviem? Členenie na to, čo je lepší a horší vkus odmietať. Po druhé si myslím, že každý si má vytvoriť svoj vlastný pohľad a keď sa bavíme o vkuse, tak radšej hovorím o kritickom vkuse, keď kriticky uvažujem a vytváram si vlastné predstavy, a o tolerantnom vkuse, keď som otvorený voči iným, cudzím veciam, produktom a vkusu. Nehovorím o lepšom a horšom vkuse. Na hodinách estetickej výchovy sa celý čas snažím študentom hovoriť, aby nevychovali deti k dobrému vkusu, ale aby ich učili budovať si vlastný vkus, samostatne kriticky uvažovať a byť flexibilný a tolerantný voči inému vkusu.

Opäť môj obľúbený príklad – neznámam Hviezdoslava, čo mi niektorí slovenčinári akosi nevedia zabudnúť. Podľa mňa vytvoril barbarský jazyk, ktorý nivočí slovenčinu. Ale keby som to skúsil povedať na maturite, tak z nej letím. V slovenskej literatúre je Hviezdoslav bašta. Čo koho do toho, že mne sa nepáči? (Smiech.) Ten jazyk sa mi bridí, ale škola ma vychovávala, že Hviezdoslav je veľký básnik. Ale ja to necítim. Otvraciam sa od neho. Ja som sa Hviezdoslava snažil poctivo čítať a nebol som schopný ho stráviť. Teraz je môj vkus horší ako vkus učiteľa na maturite? Nemyslím si. Navyše ja mám na to aj zdôvodnenie – mám na to školy. (Smiech). Čiže radšej budem vychovávať ku kritickému, flexibilnému a otvorenému vkusu, nie k lepšiemu a k horšiemu.

Skúsme sa zo sféry kultúry presunúť do oblasti médií. Médiá prinášajú nielen obrazy, ktoré v nás vyvolávajú túžbu, ale i obrazy, ktoré vyvolávajú odpor. Tie sú totiž rovnako silným atraktorom pozornosti. Podľa odborníkov miera negativity v médiách niekoľkonásobne prevyšuje reálne prežívanú mieru negatívnych sociálnych skúseností a ohrozujúcich situácií. Prečo v nás vyvolávajú až chorobnú zvedavosť, nezriedka i pôžitok, kultúrne obsahy s negatívnym emocionálnym posolstvom?

Mám dojem, že je to kombinácia dvoch vecí. Jedna vec je to, že médiá potrebujú zarobiť, a toto láka. Štandardné, pokojné a harmonické veci veľmi nepritahujú pozornosť, zatiaľ čo rozklad a posúvanie hraníc pozornosti pritiahe. Je to jedna z vecí, s ktorými umenie cieľavedome pracuje posledných stopäťdesiat rokov. Vie, že pritiahe pozornosť, keď bude skúšať hranice. Napríklad raní dadaisti. Na druhej strane si myslím, že je to obyčajný, ľudský voyerizmus. Nechcem povedať, že je to pozitívne, ale je to bežná ľudská vlastnosť – pozeráť sa na to, ako žije druhý človek. Občas sa tak tešíť z toho, že ja tú smolu nemám. Uvedomovať si, že keď to vidím, je mi dobre a preto sa na to pozerám.

Veľa ľudí, ktorí komentujú reláciu Modré z neba, hovoria: „Bože, tí ľudia sú chudáci.“ No nie je dopovedaná druhá časť vety: „Ja nie som chudák, mne je dobre.“ Okrem toho, že médiá potrebujú zarobiť a prilákajú divákov takými obsahmi, tak na druhej strane je tu voyerizmus človeka, ktorý sa teší z toho, že jemu je dobre. Kdesi

tam by som videl dôvody, prečo to tak funguje a prečo sú médiá percentuálne skutočne viac preplnené nešťastiami a krími situáciami ako reálny život okolo nás.

Rok po útoku na dvojčiky som išiel do Ameriky a niekto sa ma pýtal: „A ty sa tam nebojíš ísť? Všetam padajú budovy.“ Tak som tomu človeku na mape ukázal, že miesto kde idem ja, je tak ďaleko od New Yorku ako Bratislava od Moskvy. „Bál by si sa toho, keby niekto išiel do Bratislavy, že v Moskve sa strieľa?“ (Smiech). Kvôli tomu, že v médiách máme dvojčiky a teroristické útoky, tak sa nám to zleje, že Amerika je jeden veľký terorizmus. Keďže som Ameriku videl, tak viem, že je všelijaká, ale bol som napríklad v štvrti, kde sa nezatvárali dvere do domov. Neboli tam žiadne mreže a keď som sa na to pýtal domácich, odpovedali: „Ako to? Načo? Toto je pokojná štvrť, tu sa nič nedeje.“ Čiže troška to tie médiá v nás pestujú a my sa občas aj tešíme. Ved' sledovanosť Modrého z neba je absolútne jasná. Ja nemám rakovinu, ja nemám choré dieťa, ja nie som rozvedený a keď aj som, tak to nie je také hrozné, ako to prezentuje Rozboril.

Na Sme máte založený blog. Čo vedie vysokoškolského profesora k tomu, aby s verejnosťou komunikoval aj neoficiálne, formami občianskej žurnalistiky? Ako hodnotíte túto svoju aktivitu? Zvyknete si čítať aj komentáre k svojim článkom a diskutovať so svojimi čitateľmi?

Ak môj blog vyprovokoval diskusiu, komentáre som povinný čítať. Niektoré sú odporné, niektoré sú sem-tam aj zmysluplné a na tie sa snažím reagovať. Prečo to robím? Blog považujem za spôsob, ako vystúpiť z tejto kancelárie a z tohto akademického prostredia k širokej verejnosti. Ale aj keď som už videl všelijaké efekty mojich a iných blogov, nemyslím si, že blog zmení svet. A ani ho nemám ambície zmeniť. Je to pre mňa komunikácia s prostredím, ktoré je mimo akademického prostredia, čo pre seba považujem v podstate za svoju psiu povinnosť. Tým, že pripravujem učiteľov, tým, že som všeličo precestoval, niečo som napísal a prešiel som rôznymi kvalifikačnými stupňami, myslím si, že je mojou povinnosťou vstupovať do verejného priestoru. Niekto do neho vstupuje tak, že si založí mimovládnu organizáciu, niekto píše články, alebo organizuje petície a podobne. Ja píšem blogy. Niekedy ide o poukázanie na to, čo nefunguje, niekedy ide o to ukázať, ako by mohlo niečo fungovať, niekedy ide o osobnú výpoveď. Mám taký pocit, že vysokoškolský učiteľ by mal nejakým spôsobom vyjsť zo svojej kancelárie a zo svojej triedy do verejného priestoru. Kto iný, ak už nie vysokoškolský učiteľ? Niekto vydáva časopis, niekto robí rozhovory, niekto založí facebookovú diskusiu – tých možností je dnes milión. Nazývam

to trochu pateticky ako povinnosť človeka, ktorý sa pohybuje v intelektuálnej práci. Nechcem o sebe hovoriť ako o intelektuálovi, ale ako o človeku, ktorý pohybuje sa v týchto kruhoch: kto iný by mal vstupovať do verejných diskusií, ak nie človek, ktorý chce mať nadhľad a niekde už niečo získal? Erwin Panofsky napísal krásny text na obranu veže zo slonoviny. Intelektuál má byť zatvorený vo veži zo slonoviny. Môže si tam špiritizovať a všetci mu nadávajú, že nič nerobí. Ale on zasa vidí do diaľky. On môže varovať alebo upozorniť, on má pohľad zhora, on vidí kontexty. Nehovorím, že ich takto vidím aj ja, ale snažím sa o to. Niekedy viac a niekedy menej, každý z nás vidí veci inak. Myslím, že z pozície mojej práce je takmer povinnosťou vidieť veci inak a ukazovať, že veci sa dajú vidieť aj inak. Pre mňa je to blog, pre niekoho iného to môže byť iná forma, ale vystúpiť z akademickej komunity von je podľa mňa normálna súčasť práce vysokoškolského učiteľa. Niektorí ľudia píše populárno-vedecké knižky, ja som písal učebnice. Ide o prekročenie hraníc toho učiteľského a špeciálne na vysokých školách. Kedysi bol učiteľ na gymnáziách v slovenských mestečkách niečím ako činiteľom, vtedy sa mu na gymnáziách hovorilo profesor. Tých si vtedy ľudia pamätali v meste veľmi dlho. Nehovorím, že mňa si budú pamätať päťdesiat

rokov, ale ide o ten typ pôsobenia – vyjsť von. Takže preto to píšem. Občas sa naštvem a napíšem aj o niečom, čo ma rozčúli. Naučil som sa, že blogy treba napísať, nechať deň uležať a až potom ich pustiť von, lebo keď človek vyjde s tým, čo ho naštválo, tak to býva niekedy také nedorobené.

Existuje niečo, čo vás príjemne prekvapilo na slovenskej kultúrnej scéne?

Veľa poézie. Veľa knižiek a pôvodnej tvorby a vôbec knižný trh, ktorý napriek všetkým predpovediam stále kvitne. Ale najmä veľa dobrej poézie za posledných dvadsať rokov. Stále vznikajú nové dobré veci. Teší ma, že to funguje. Jednou z vecí, ktorá ma ešte teší, je dostatočné množstvo rôznorodého výtvarného umenia. Od gýčovitých kvetiniiek, ktoré nemusia byť, až po akčné pokusy s televízormi a virtuálnou realitou. Vo výtvarnom umení cítim veľkú pestrosť a to je to, čo ma teší.

Ďakujem za rozhovor.

Zhovárať sa Alexander Plencner